

DİVANÜ LÜGATİ'Ŧ-TÜRĖ'ÜN ÇEVİRİLERİNDEN HAREKETLE FONOLOJİK BAZI BELİRLEMELER (1)

*İbrahim TAŞ**

Özet

Dîvānu Luġāti 'Ŧ-turk, Husayn oĖlu Maĥmūd al-KAŞĖARĖ [1008-1105] tarafından 1072 Ocak 25 Çarşamba - 1074 Şubat 10 Pazartesi tarihleri arasında yazılmış olan ve 1077 Ocak 9 Pazartesi günü halife al-MUKTADĖ [1075-1094]'ye takdim edilmiş olan, hâlen İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi Arabî 4189 numarada kayıtlı bulunan yazma bir eserdir. DLT üzerine, bulunuşundan bugüne değin, yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından pek çok çalışma yapıldı. Bunlardan bir bölüğünü metnin günümüz dillerine (Türkçe, İngilizce) aktarılması oluşturmaktadır. Bu aktarmalardaki en önemli sorunlardan biri, Türkçe sözcüklerin seslik değerlerine ilişkin farklı değerlendirmelerin olmasıdır. Ben bu yazımda, DLT çevirilerinde farklı biçimlerde yorumlanmış olan bu tür kimi sözcüklerin ses değerlerine ilişkin bazı belirlemeler yapmaya çalışacağım.

Anahtar kelimeler: “Dîvānu Luġāti 'Ŧ-turk”, sözlük, ses bilimi.

Some Phonological Specifications by Acting from the Translations of *Divānu Lügati'Ŧ-Türk* (1)

Abstract

“Dîvānu Luġāti 'Ŧ-turk (DLT)” was written by Maĥmūd al-KAŞĖARĖ [1008-1105], the son of Husayn, between January 25, 1072 and February 10, 1074 Monday. It was submitted to al-MUKTADĖ [1075-1094], the caliphate, on January 9, 1077 and the work is registered at the Istanbul Fatih National Library with the registration number Arabî 4189. So far, many studies, some of which are in the form of its translation in Turkish and English, have been held on the “DLT” by the local and foreign researchers. One of the most serious problems during the translation period was the existence of

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ibrahimhakantas@hotmail.com

different interpretations of the phonetic values of the Turkish words. In this study, I have attempted to do some evaluations on the phonologic values of such words, which were interpreted in different way in the translation period of "DLT".

Key words: "Dīvānu Luġāti 't-turk", dictionary, phonology.

Dīvānu Luġāti 't-turk, Hısayn oġlu Maĥmūd al-KAŞĖARİ [1008-1105] tarafından 1072 Ocak 25 Çarşamba - 1074 Şubat 10 Pazartesi tarihleri arasında yazılmış olan ve 1077 Ocak 9 Pazartesi günü halife al-MUKTADİ [1075-1094]'ye takdim edilmiş olan, hâlen İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi Arabî 4189 numarada kayıtlı bulunan yazma bir eserdir. Eldeki tek yazma, Sâveli Ebü Bekir oġlu Muĥammed tarafından 1266 Ağustos 1 Pazar günü istinsah edilip tamamlanmıştır.¹

Bugüne değin ilmî neşirleri yapılmıştır.² *DLT* neşirlerindeki en önemli sorunlardan biri Türkçe sözcüklerin fonolojilerinin tespitidir (*o/u, ö/ü; k/g; i/è/e* vb.). Neşirler bu gözle incelendiğinde pek çok farklı değerlendirmenin olduğu görölmektedir. Aşağıda kimi sözcüklerle ilgili, neşirlerdeki farklı değerlendirmelere işaret ederek, kendi görüşlerimi açıklamaya çalışacağım. Bunun için řu neşirler kullanılmıştır:

1. ATALAY, Besim (Çeviren): *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I-III: Ankara ⁴1998. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 521-523.

2. DANKOFF, Robert - KELLY, James: *Maĥmūd al-Kāřyārī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luġāt at-Turk)*, I-III: Cambridge 1982-1985. Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII.

3. ERDİ, Seçkin - YURTESER, Serap TuĖba (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme): *Kāřgarlı Maĥmūd, Dīvānū Luġāti 't-Türk*: İstanbul 2005. Kabcacı Yayınevi: 247. Şark Klasikleri Dizisi: 3.

4. BOZKURT, Fuat (Uyarlama, Düzenleme, Çeviri): *Kāřgarlı Maĥmūd, Divan-ü Lûgat-it-Türk (Türk Dili Divanı)*: Konya 2012. EĖitim Yayınevi.

5. ERCİLASUN, Ahmet B. - AKKOYUNLU, Ziyat (Hazırlayanlar): *Kāřgarlı Maĥmūd, Dīvānu Luġāti 't-Türk Giriř-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*: Ankara 2014. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1120.

1 KAÇALIN: "Divanü Luġati 't-Türk Üzerine Birkaç Söz", 536-537.

2 *DLT* üzerine yapılan çalışmalar için bk. TERES, Ersin: *Karahanlı Türkçesi ve Eserleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*: İstanbul 2010. Ürün Yayınları.

1. *ış*

ATALAY	<i>ış, ış bol-, işlen</i> ³
DANKOFF-KELLY	<i>ış, ış bol-, işlan- ~ işlan</i> ⁴
ERDİ-YURTESER	<i>ış, ış bol-, işlan- ~ işlan</i> ⁵
BOZKURT	<i>ış, ış bol-, işlan- ~ işlan</i> ⁶
ERCİLASUN-AKKOYUNLU	<i>ış, ış bol-, işlan- ~ işlan</i> ⁷

DLT

ış is, kandil dumanı, bacalarda ve duvarlarda bulunan is, kurum (*duhān*). ‘Elbise kirlendi, islendi (*tadaḥḥana*)’ anlamında **tōn ış boldı** denir.⁸

ışlan-: er ışlandı ‘Adam ış yapar gözüksü (*ya ‘malu*)’. **ew ışlandı** ‘Ev islendi ve duman yüzünden karardı (*lazıka ‘d-duhān, iswadda*)’. Elbise vb. şeyler için de kullanılır. **ışlan-ur, ışlan-maḥ/mek**.⁹

ḳopur-: tütün ḳopursa ışlanur ‘Dumanı kurcalayan islenir’.¹⁰

DLT’de eylem gövdesinin imlası ve mastar biçimi de sorunludur:

DLT çevirilerine baktığımızda sözcüğün yalın biçimi ve eylem gövdesi için şu farklı okumalar söz konusudur:

1. *ış / iş*

2. *ışlan- / işlan- / işlan- / işlan- / işlen-*

ERCİLASUN-AKKOYUNLU, *ışlan-* eylemiyle ilgili dipnotta, imladaki soruna değinmişlerdir. Onlara göre *şin*’ın noktaları sonradan *sukūn* yapılmış, fakat *şin* olduğuna işaret etmek için de alta üç nokta konmuştur; zira *ış* (ايش) sözcüğünde *şin* çok açıktır. Ayrıca mastar biçimindeki *ḳāf* da, *kef* e çevrilmek istenmiştir. ERCİLASUN-AKKOYUNLU’nun yorumları bence de isabetli olmuştur. ERCİLASUN-AKKOYUNLU, TTü. *islen-*, Kırg. *ış, ıšta-*, KTat. *ısla-*, Alt. *ış, ıştan-*, Hak. *ıs, ıstal-*, Tuv. *ış* verilerini de aktarmışlardır.¹¹

3 ATALAY: DLTT I: 37, 298; II: 72. ATALAY, *ışlen-* biçimini, *ıslan-* olarak düzeltiyor (298. s.).

4 DANKOFF-KELLY: CTD I: 89, 244; II: 2.

5 ERDİ-YURTESER: DLT-EY: 283, 294, 440.

6 BOZKURT: DLT-B: 199, 212, 365.

7 ERCİLASUN-AKKOYUNLU: DLT-EA: 17, 131, 252.

8 al-KAŞGARİ: *Dīwānu Luġāti ‘t-turk*: 30 [15^b]₁₆₋₁₇

9 al-KAŞGARİ: *Dīwānu Luġāti ‘t-turk*: 151 [76^a]_{4,6}. Burada iki ayrı eylem tek bir madde başında toplanmıştır.

10 al-KAŞGARİ: *Dīwānu Luġāti ‘t-turk*: 305 [153^a]₁₀.

11 ERCİLASUN-AKKOYUNLU: DLT-EA: 131.

Eski Türkçe sözlüklerin sözcükle ilgili yorumlarına gelince; DTS, ilk hece ünlüsünü /ı/ ile *ış* ve *ışlan-* biçiminde okumuştur.¹² CLAUSON, maddeyi “2 *ış* (*ış*)” biçiminde vermesine rağmen *DLT*'deki veriyi *ış* biçiminde okumuş, sözcüğün ünlüsünün niteliğini belirlemenin güçlüğüne değinmiş, Orta dönemde, *yīd*'dan gelişmiş olan *ıs* biçimiyle durumun daha da karıştığına işaret etmiştir. CLAUSON, günümüz Türk dil ve lehçelerindeki şu verileri de aktarmıştır: Tuv. *ış*; Hak., Koyb., Sag. *ıs*; Tar., Türki *ıs*; Kırg. *ış*, Kaz. *ıs*; Özb. *ıs*; Az. *his*, Osm. *ıs*.¹³ CLAUSON, “2 *i:şlen-* (?*ışlan-*)” madde başında da *DLT*'deki veriyi *ışlan-* ~ *ışlan-* biçimlerinde okumuştur.¹⁴

TEKİN, ünlü uzunluklarını incelediği çalışmasında, AT biçimi aynı madde de *īs*, *ış* biçiminde tasarlamıştır: AT *īs*, *ış* *ıs*, koku, duman: Trkm. *īs*, Yak. *īs* < *ış*, Tuv. *ış*.¹⁵

STAROSTIN-DYBO-MUDRAK, modern dillerdeki *ş*'li ve *s*'li biçimleri iki ayrı madde başında toplamışlardır. Şöyle:

AT **ıl(ç)*: *DLT*, KB *ış*, KKlp. *ıs*, Nog. *ıs*, SUyg. *ıs*, Hak. *ıs*, Oyr. *ış*, Tuv. *ış*, Tof. *ış*, Yak. *īs*.¹⁶

AT **ıys*: TTü. *ıs*, Az. *his*, Trkm. *īs*, YUyg. *ıs*, Tat. *ıs*, Kırg. *ıs*, KKlp. *ıyıs*, Nog. *ıyıs*, Çuv. *yış*, Yak. *īs*, Dolg. *īs*.¹⁷

RÓNA-TAS ve BERTA sözcükle ilgili değerlendirmelerinde, CLAUSON'un *yīd* ve *ış* (*ış*) ile ilgili görüşlerine yer vermişler, SEVORTYAN¹⁸ ve TENİŞEV'in¹⁹ **ıs* ile *ış* sözcüklerini birbirinden ayırt ettiklerine işaret etmişlerdir. Yine SEVORTYAN ve TENİŞEV'e göre modern Türk dillerinde her iki sözcüğe ait veriler birbirine karışmıştır. Araştırmacılar son olarak STAROSTIN-DYBO-MUDRAK'ın AT **ıys*, AT **ıl(ç)* ve AT **yīd* biçimlerinde üç ayrı madde başı oluşturduklarını belirtmişlerdir.²⁰

Bu açıklamalar ışığında şu belirlemeleri yapabiliyorum:

1. *ıs* ve *ış* sözcükleri birbirinden ayrılmalıdır. Ana Türkçe için düşünürsek iki sözcüğün kök hece ünlüsü de aslen uzun olmalıdır, şöyle:

12 DTS: 220^b, 221^a.

13 CLAUSON: EDPT: 254^b.

14 CLAUSON: EDPT: 263^a.

15 TEKİN: TDBUÜ: 176.

16 STAROSTIN-DYBO-MUDRAK: EDAL I: 584.

17 STAROSTIN-DYBO-MUDRAK: EDAL I: 580.

18 SEVORTYAN: ESTY I: 379-380.

19 TENİŞEV: Leksika: 370-371.

20 RÓNA-TAS-BERTA: WOT II: 798.

AT **īs*: Trkm. *īs*²¹ ‘koku’, KTat. *is*²² ‘1. koku; 2. pis koku; 3. duman, is; 4. alamet, iz’, *ısla*-²³ ‘tütsülemek, işlemek’, Hak. *ıs*²⁴ ‘duman; is’, Kzk. *ıs*²⁵ ‘is, duman lekesi, is lekesi’, Özb. *ıs*²⁶ ‘smoke, fumes; soot’, YUyg. *ıs*²⁷ ‘1. koku; 2. duman’, TTü. *is*.

AT **ış*: Yak. *ıs*²⁸ ‘yakıcı ve isli duman’, Kırg. *ıș*²⁹ ‘1. tütsülemeye tahsis edilen şey; 2. (deri, ve deriden mamûl kap kacak gibi) tütsülenen şey; 3. isin bıraktığı sarı iz’, Tuv. *ıș*³⁰ ‘is, duman, koku’, Alt. *ıș*³¹ ‘duman, is’.

2. AT **yīd* ‘koku’ sözcüğünden gelişmiş olan biçimler ise, doğal olarak, başka sözcüktür: Kırg. *cıt*³² ‘koku’, Hak. *çıs*³³ ‘ay.’, Tuv. *çıt*³⁴ ‘ay.’, Kzk. *iyis*³⁵ ‘ay.’, Özb. *hid*³⁶ ‘scent, smell, odor’, *is*³⁷ ‘scent, odor’, YUyg. *hid*³⁸ ‘ay.’, Alt. *c’ıtu* ~ *c’ıtu*³⁹ ‘herhangi bir kokusu olan, kokar’, Kmk. *iyis*⁴⁰ ‘koku’, Krç.-Blk. *iyis*⁴¹ ‘ay.’, Az. *iy*⁴² ‘1. koku; 2. iğ’.

21 T-TS: 365^a.

22 ÖNER: K-TTS: 120^b.

23 ÖNER: K-TTS: 112^a.

24 H-TS: 205^b.

25 KT-TTS: 666^b.

26 U/ED: 122^c.

27 NECİP: YUTS: 178^a.

28 TEKİN: TDBUÜ: 41. Yak. *ıs* < **ış*. Yakutçada, söz içi ve söz sonundaki birincil /s/ sesi /t/ye dönüşürken birincil /ç/, /ş/ ve /z/ sesleri ise ünsüz yanında ve son sesteki /s/ye dönüşür: *itin* ‘ısınmak’ < *isin-*, *bies* ‘beş’ < *bēš* vb. (TEKİN-ÖLMEZ: TD-G-: 75). Ayrıca bk. TEKİN: “The Representation of Proto-Turkic Medial and Final /s/ in Yakut”, 110-114.

29 YUDAHİN: KSI: 361^a.

30 ÖLMEZ: TW: 180^a.

31 A-TS: 88^b.

32 YUDAHİN: KSI: 214^a.

33 H-TS: 93^a.

34 ÖLMEZ: TW: 119^b.

35 KT-TTS: 212^b.

36 U/ED: 110^b.

37 U/ED: 122^c.

38 NECİP: YUTS: 156^a.

39 O-RS: 62^b. Bu sözlüğün Türkçe tercümesinde sözcük *cıdu* ‘kötü kokan’ (A-TS: 60^b) biçiminde aktarılmıştır.

40 PEKACAR: KTS: 169^b.

41 TAVKUL: K-MTS: 231^b.

42 AKDOĞAN: *Azerbaycan Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne Büyük Sözlük*: 515^b.

Buna göre *DLT*'deki veriler *ış* ve *ışlan-* ~ *ışlan-* okunmalıdır. *DLT*'de *ışlan-* eyleminin iki değişken biçimde geçmesi ve imlasında görülen müdahale de söz konusu eylemin unutulduğunu ya da en azından müdahale eden tarafından bilinmediğini ve erken bir tarihte öndamaksıllaşmış olan *islen-* (< **ışlan-*) ile değiştirilmek istendiğini gösteriyor olabilir. *DLT*'deki kayıtlar şu şekilde yeniden düzenlenmelidir⁴³:

ış: *ış, tōn ış boldı.*

ışlan-: *ew ışlandı. ışlanur, ışlanmak*

kopur-: *tütün kopursa ışlanur.*

2. opuz

ATALAY	<i>obuz</i> ⁴⁴
DANKOFF-KELLY	<i>obuz</i> ⁴⁵
ERDİ-YURTESER	<i>obuz</i> ⁴⁶
BOZKURT	<i>obuz</i> ⁴⁷
ERCİLASUN-AKKOYUNLU	<i>opuz</i> ⁴⁸

DLT

opuz Katı yer (*kull gilaz min al-ard*). Bu kökten 'basık ve düz yer (*gā'it wa-fadfad*)'e *öy opuz* denir.⁴⁹

ERCİLASUN-AKKOYUNLU'nun, CLAUSON⁵⁰ ve STAROSTIN-DYBO-MUDRAK'ın⁵¹ okuyuşları gibi, /p/li okuyuşları doğrudur. Günümüz Türk dil ve lehçelerindeki veriler /p/li okuyuşu desteklemektedir: Kzk. *opır*-⁵² '1. bölmek, kırmak, parçalamak, koparmak; 2. hapır hupur yemek', KTat. *up*-⁵³ '1. yer yarılmak; 2.

43 *ış* sözcüğü *Ḳutaḡu Bilig*'de de geçer: *ış* 'sis' (3283, 3286).

44 ATALAY: *DLTI*: 54.

45 DANKOFF-KELLY: *CTD* I: 100.

46 ERDİ-YURTESER: *DLT-EY*: 351.

47 BOZKURT: *DLT-B*: 273.

48 ERCİLASUN-AKKOYUNLU: *DLT-EA*: 26. **Açıklama:** "Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *obuz*, Clauson *opuz*. Clauson kelimeyi *o:p-* "pürüzlendirmek" fiilinden getirir ve *Söz Derleme Dergisi*'ndeki *obus*, *obuz*, *öbüz*, *ubuz* örnekleriyle ilişkilendirir. Ayrıca krş. Türkmençe *o:bur-* "aşındırmak, oymak", *op-* "yıklamak, çökmek" (TTS). 11. yy.da *p* tonlulaşmamış olmalıdır" (ERCİLASUN-AKKOYUNLU: *DLT-EA*: 26₈₅).

49 al-KAŞGARİ: *Dīwānu Luġāti 't-turk*: 39 [20^a]₁₁.

50 CLAUSON: *EDPT*: 16^b.

51 STAROSTIN-DYBO-MUDRAK: *EDAL* I: 1059.

52 *KT-TTS*: 415^a.

53 ÖNER: *K-TTS*: 305^a.

çökmek; 3. her yeri kaplamak; 4. oburca yemek', Trkm. *op*-⁵⁴ 'yıkılmak, çökmek', *opur*-⁵⁵ 'oymak, yıkmak' ~ *ōbur*-⁵⁶ 'aşındırmak, oymak', YUyg. *opur*-⁵⁷ 'kırmak, delmek, gedik açmak', Yak. *uop*-⁵⁸ 'yutmak, atıştırmak' (< **ōp*-), TTü. (ağız) *op*-⁵⁹ 'yeraltı suları, ya da deprem nedeniyle toprak çökmek'.

Eylem kökü aslen uzun ünlülü olduğu için (krş. Yakutça ve Türkmençe veriler) ünlüler arası *-b-* yalnızca Oğuz grubu Türk dil ve lehçeleri için söz konusu olabilir; krş. Osm. *ob-* ~ *op*-⁶⁰ 'somurup yutmak', *obuz*⁶¹ 'derenin sıklık, daracık yeri', Trkm. *ōbur*-⁶² 'aşındırmak, oymak', TTü. (ağız) *obuz* ~ *obuz*⁶³ '1. su kaynağı; 2. akarsulardan oluşan küçük derecikler; 3. iki derenin birleştiği dar yer; 4. çay ve ırmakların geçtiği dar boğaz, iki sırt arasındaki çukur; 5. suların oyararak yaptığı ufak çukur', *ōbüz*⁶⁴ '1. kışın yerden kaynayan su; 2. akarsuların toprakta oluşturduğu yarıklar; 3. küçük dere; 4. dağ yamaçlarındaki çukurumsu yerler; 5. susuz derelerin birleştiği yer', *ubuz*⁶⁵ 'dere', TTü. *obur*.

3. tozğu

ATALAY	<i>tuzğu</i> ⁶⁶
DANKOFF-KELLY	<i>tuzğu</i> ⁶⁷
ERDİ-YURTESER	<i>tuzğu</i> ⁶⁸
BOZKURT	<i>tuzğu</i> ⁶⁹
ERCİLASUN-AKKOYUNLU	<i>tuzğu</i> ⁷⁰

54 T-TS: 489^b.

55 T-TS: 489^b.

56 T-TS: 481^a.

57 NECİP: YUTS: 297^a.

58 TEKİN: TDBUÛ: 45.

59 TDK: DS IX: 3285^a.

60 TDK: TS V: 2906.

61 TDK: TS V: 2907. *Süheyl ü Nev-bahār*'daki *obur-* verisi dolayısıyla bk. TEZCAN: SNÛN: 36. TAŞ: SNEÖ: 121.

62 T-TS: 481^a.

63 TDK: DS IX: 3261^b.

64 TDK: DS IX: 3307^b.

65 TDK: DS XI: 4019^a.

66 ATALAY: DLTT I: 424.

67 DANKOFF-KELLY: CTD I: 321.

68 ERDİ-YURTESER: DLT-EY: 600.

69 BOZKURT: DLT-B: 534.

70 ERCİLASUN-AKKOYUNLU: DLT-EA: 184. **Açıklama:** "Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *tuzgunı*. Tekin *tozgunı* (Tekin 1989: 199-200). Clauson, Farsça ve

DLT

tozğu Yoldan geçen yakınlarla ve tanıdıklara çıkarılıp ikram edilen yemek (*hadiyya*).⁷¹

Bütün yayımlarda /u/ ile okunmuştur. DOERFER⁷², DTS⁷³ ve CLAUSON⁷⁴ da /u/ ile okumuşlar ve genellikle *tüz* 'tuz' köküyle ilişkili olabileceğini belirtmişlerdir. ARAT ise, KB'de *tozğu* okumuştur.⁷⁵

Ben Altayca **toz-ğu*⁷⁶ etimolojisini kabul ediyor ve bu nedenle de /o/ ile *tozğu* okuyorum; krş. Kırg. *toz*-⁷⁷ '1. yolu kapatmak; 2. beklemek, intizar etmek; 3. tutmak', Kar. *toz*-⁷⁸ 'beklemek', Kzk. *tos*-⁷⁹ '1. beklemek; 2. karşılamak; 3. engellemek, önünü almak', YUyg. *tos*-⁸⁰ 'yolunu kesmek, engel olmak, set çekmek', Alt. *tos*-⁸¹ 'yolu engellemek, tutmak, kapamak', Tuv. *dos*-⁸² 'beklemek, yolunu gözlemek, karşısına çıkmak, durdurmak'. Modern Türk dillerindeki /s/li biçimler Mo. *tos*-⁸³ 'almak, kabul etmek, çatmak; çarpmak, karşılaşmak; karşılamak, gelen birini karşılamak; yakalamak, kaçan bir şeyi tutmak' eyleminden ödünçlenmiş olmalıdır. Belki de Mo. *tos*- < Tü. **toz-* düşünülebilir.

Moğolcadaki ödünçlemelerde *-u-*'lu olmasından dolayı kelimeyi *tuzgu* kabul eder ve "tuz eklemek" geleneğinden hareketle kökün *tuz* olduğunu ileri sürer. Akkoyunlu hediyein güzel bir şey olması gerektiğini, *tuz* kelimesinin de DLT'de y. 150, 601'de "güzellik" için kullanıldığını, Arapça *milh*'in de güzelliği anlattığını, dolayısıyla kelimenin *tuz* ile ilgili olduğunu düşünür (Akkoyunlu 2008). Tekin ise kelimeyi *toz-* ~ *tos-* "yolunu kesmek, beklemek, kabul etmek..." fiiline bağlayarak anlamının "yol kesme yemeği" olduğunu düşünür" (ERCİLİSUN-AKKOYUNLU: DLT-EA: 181₇₁).

71 al-KAŞGARİ: *Dîwānu Luġāti 't-turk*: 213 [107^a]₁₅.

72 DOERFER: *TMEN* II: 506₉₀₀.

73 DTS: 594^b.

74 CLAUSON: *EDPT*: 573^b.

75 YÜSUF HAŞŞ HACİB: *Kutadgu Bilig*, I: Metin: 194₁₇₆₉. KB'deki veri dolayısıyla bk. TAŞ: "Kutadgu Bilig'de İndeks'te Yer Almayan İki Sözcük Üzerine", 499-500.

76 TEKİN: *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*: 199. TEZCAN: "Additional Iranian Loan-words in Early Turkic Languages", 159.

77 YUDAHİN: *KS* II: 752^b.

78 ÇULHA: *K-TKS*: 110^b.

79 *KT-TTS*: 545^b.

80 NECİP: *YUTS*: 421^b.

81 *A-TS*: 182^b.

82 ÖLMEZ: *TW*: 144^b.

83 LESSING: *M-TS* II: 1277^b.

4. uġuş

ATALAY	<i>oġuş</i> ⁸⁴
DANKOFF-KELLY	<i>oġuş</i> ⁸⁵
ERDİ-YURTESER	<i>oġuş</i> ⁸⁶
BOZKURT	<i>oġuş</i> ⁸⁷
ERCİLASUN-AKKOYUNLU	<i>oġuş</i> ⁸⁸

DLT

uġuş: hısım (‘aşıra’)⁸⁹

Bütün yayımlarda *oġuş* okunmuştur. CLAUSON, haklı olarak /u/ ile *uġuş* okumuştur.⁹⁰ Bence de Brāhmī harfli Eski Uygurca *ūhūş*, *ukuz* ile Yak. *ūs*⁹¹ ‘boy, kabile, aile’ (< **uġuş*) ve Dol. *ūs*⁹² ‘aile, soy’ (< **uġuş*) verileri nedeniyle Eski Türkçede ve *DLT*’de *uġuş* okunmalıdır.⁹³ Ayrıca krş. Alt. *uk*⁹⁴ ‘soy, kabile, boy, cins’, Tuv. *uk*⁹⁵ ‘soy, cins, boy, kabile’, Çuv. *yih*⁹⁶ ‘sülale, aşiret, kabile, aile’ ve Mo. *ug*⁹⁷ ‘temel, taban, kök, asıl; kaynak, öz, orijin; başlangıç, kök; özet; aslında, aslen, kaynak(ça), temel olarak, kökten’.⁹⁸

84 ATALAY: *DLTT* I: 61.

85 DANKOFF-KELLY: *CTD* I: 43.

86 ERDİ-YURTESER: *DLT-EY*: 353.

87 BOZKURT: *DLT-B*: 276.

88 ERCİLASUN-AKKOYUNLU: *DLT-EA*: 29.

89 al-KAŞGARİ: *Dīwānu Luġāti ‘t-turk*: 42 [21^b]₁₅.

90 CLAUSON: *EDPT*: 96^a.

91 TEKİN: *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*: 174. Li: *TDAA*: 54.

92 Li: *TDAA*: 54.

93 TEKİN: *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*: 174.

94 *A-TS*: 193^a.

95 ÖLMEZ: *TW*: 283^a.

96 BAYRAM: *ÇT-TTS*: 86^b.

97 LESSING: *M-TS* II: 1331^a.

98 TEZCAN: “Eski Türkçe *buyla* Ve *baya* Sanları Üzerine”, 68. TEKİN: “JAMES HAMILTON, *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. Textes établis, traduits, et commentés par James Hamilton, Tom I, II, Fondation Singer-Polignac, Paris 1986”, 252. TEKİN: “Türk Dillerinde Önseste *y-* Türemesi”, 60. TEKİN: *TDBUÜ*: 179. KAÇALIN: *Hikâyet-i Oġuz-nâme-i Każān Bég ve Gayrı*: 221^{43:09.yol çavuşu}.

Osm. *oğuş*⁹⁹ ‘a grandson’ ile Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *oğuş*¹⁰⁰ ‘erkek çocuk’ ve *öğüş*¹⁰¹ ‘torun’ biçimleri Oğuz grubu Türk dillerinde görülen *u > o* değişmesi örneklerinden kabul edilebilir.¹⁰²

5. *ügi-*

ATALAY	<i>ügi</i> - ¹⁰³
DANKOFF-KELLY	<i>ögi-</i> , <i>ög̃i-di</i> ¹⁰⁴
ERDİ-YURTESER	<i>ög̃i-di</i> ¹⁰⁵
BOZKURT	<i>ög̃i-di</i> ¹⁰⁶
ERCİLASUN-AKKOYUNLU	<i>ügi</i> - ¹⁰⁷ , fakat <i>ögit</i> , <i>ögitçi</i> , <i>ögit-</i> , <i>ögitise-</i> , <i>ögüş</i> - ¹⁰⁸

DLT

ügi-: er buğday ügidi ‘Adam buğday vb. öğüttü (*taħanna*)’. **ügi-r, ügi-mek.**¹⁰⁹

ATALAY /ü/ ile okumuş; DANKOFF-KELLY, ERDİ-YURTSEVER ve BOZKURT ise /ö/ ile okumuşlardır. ERCİLASUN-AKKOYUNLU ise eylemin yalın biçimini /ü/ ile, fakat türevlerini /ö/ ile okumuşlardır. *ügi-* ile ilgili dipnotta ise eylemin /ü/ ile okunması gerektiği savunulmuştur.¹¹⁰

Eski Türkçe sözlüklerden DTS’de /ü/lü okunmuştur: *ügi-*.¹¹¹ CLAUSON, /ö/lü okumakla birlikte (*ögi-*), ‘VU’ kısaltmasıyla ünlüsünün kesin olmadığını ya-

99 REDHOUSE: *TEL*: 258^a.

100TDK: *DS IX*: 3272^a.

101TDK: *DS IX*: 3323^a.

102*uğuş* sözcüğünün eski-yeni Türk dil ve lehçelerindeki biçimleri için bk. Lİ: *TDAA*: 53-54.

103ATALAY: *DLTT III*: 254.

104DANKOFF-KELLY: *CTD II*: 282.

105ERDİ-YURTESER: *DLT-EY*: 370.

106BOZKURT: *DLT-B*: 293.

107ERCİLASUN-AKKOYUNLU: *DLT-EA*: 459.

108ERCİLASUN-AKKOYUNLU: *DLT-EA*: 24, 94, 103, 132.

109al-KAŞGARİ: *Dīwānu Luğāti t-turk*: 557 [278^b]₁₁.

110**Açıklama:** “Atalay, DTS *ügi-*, Clauson, Dankoff-Kelly *ögi-*. Bununla ilgili olarak çağdaş lehçelerde “öğütmek” anlamında şu kelimeler vardır: Türkiye Türkçesi *öğüt-*, Azer. *iiyüt-*, Türkmen *üve-*, Kazak *ügi-* (KTLS), Kırgız *ük-* (KS). Ayrıca krş. Yeni Uygur *üğüüt* “değirmende öğütülmeye hazırlanmış tahıl” (YUTS). Anadolu ağızlarında da *üğüüt-* vardır; fakat kelime Türkiye Türkçesinde, Besim Atalay’ın ileri sürdüğü gibi *ü*’lü değildir. Buna rağmen lehçelerdeki veriler kelimeyi *ügi-* okumakta Atalay’ı haklı çıkarıyor. Clauson Radloff’tan Altay ve Teleüt *ökkö-*, Tuva *öge-*, Sagay *ü-*/*üg-* biçimlerini aktarıyor. Dar ünlülü biçimin lehçelerdeki yaygınlığına rağmen *ö*’lü biçimi daha uygun (likelier) buluyor” (ERCİLASUN-AKKOYUNLU: *DLT-EA*: 459₁₉₄₅).

111 *DTS*: 622^b.

zar. CLAUSON çağdaş dil ve lehçelerdeki /ö/lü ve /ü/lü verileri de sıralamıştır.¹¹² ERDAL'a göre ise orijinal biçim *öğü-*'tir.¹¹³ TEKİN, Ana Türkçe biçimi /ü/ ve /k/ ile tasarlamış, dil ve lehçelerde bu görüşü destekleyen verileri de kaydetmiştir: **üki-**, **ükit-** üğütmek, üvütmek: IM *ügüt-*, *yügüt-*, Türk. *üve-*, *üvet-*, Az. *üyüt-*, Kırg. *ük-*, Kzk. *ügi-*, Alt., Tel. *ökkö-*.¹¹⁴ STAROSTIN-DYBO-MUDRAK da Ana Türkçe biçimi /ü/ ve /k/ ile düşünmüşler, fakat eski Türk dillerindeki verilerin ilk hece ünlüsünde kararsız kalmışlardır: PTürk. ***ük-** to grind, crush, rub: OTürk. *ögi-* (~ *ü-*) (OUygh.); Karakh. *ögi-* (~ *ü-*) (MK); Tur. *öjüt-*, *öviüt-*; Gag. *üt-*; Az. *üjüt-* 2; Turkm. *üvi-*, *üviüt-* 2; MTürk. *ügüt-* (AH); Uygh. *ük-* (dial.); Tat. *ük-* (dial.); Kirgh. *ük-*; Kaz. *ük-*; KKalp. *ük-*, *ügi-*.¹¹⁵

Günümüz Türk dil ve lehçelerindeki veriler *DLT*'de ilk hece ünlüsünün /ü/ ile okunması gerektiğini gösteriyor: Kırg. *ük*-¹¹⁶ 'öğütmek, ufalamak', Kzk. *ügit*-¹¹⁷ 'ay.', YUyg. *ügüt*-¹¹⁸ 'değirmende öğütülmeye hazırlanmış tahıl', Trkm. *üve*-¹¹⁹ 'ufalamak, un hâline getirmek, çekmek, öğütmek', Az. *üyüt*-¹²⁰ 'öğütmek (değirmenle)', Gag. *üüt*-¹²¹ 'öğütmek', TTü. *öğüt*-¹²² 'ay.'; fakat (ağızlar) *üviüt*-¹²³ 'öğütmek'. Kırg. *ük-* ile Oğuz grubu Türk dil ve lehçelerindeki biçimler Ana Türkçe biçimin /k/ ve uzun /ü/ ile kurulması gerektiğini gösterir. Eski Türkçede /ö/lü okuyuşu desteklemek için gösterilen Tuv. *öge*-¹²⁴ 'ovmak, ovalamak; kaşımak; sürmek', M. ÖLMEZ'e göre kökence belirsizdir.¹²⁵

Buna göre *DLT*'deki söz konusu eylem ve türevleri /ü/ ile okunmalıdır: *ügi-*, *ügit*, *ügitçi*, *ügit-*, *ügitse*-¹²⁶, *üğüş-*.

112 CLAUSON: *EDPT*: 101^b.

113 ERDAL: *OTWF* I: 309. Eleştirisi için bk. TEKİN: "Notes on Old Turkic Word Formation", 257.³⁹

114 TEKİN: *TDBUÜ*: 184.

115 STAROSTIN-DYBO-MUDRAK: *EDAL* II: 1181.

116 YUDAHİN: *KS* II: 793^b.

117 *KT-TTS*: 593^a.

118 NECİP: *YUTS*: 444^b.

119 *T-TS*: 658^a.

120 AKDOĞAN: *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*: 768^a.

121 *GTS*: 252^b.

122 Türkiye Türkçesi yazı dilinde daha erken bir tarihte *ü-* > *ö-* değişiminin gerçekleştiği anlaşılıyor: Osm. *öğüt-* 'molere' (MENINSKI: *Lexicon* I: 530).

123 TDk: *DS* XI: 4061^b.

124 CLAUSON: *EDPT*: 101^b.

125 ÖLMEZ: *TW*: 231^b.

126 Yazmada *ügitise-* okunacak biçimde imla edilmiştir (al-KAŞGARİ: *Dîwānu Luğāti 't-turk*: 153 [77^a]_{3,4}). Ama morfolojik olarak pek mümkün görünmüyor.

6. ügüz

ATALAY	öküz ¹²⁷
DANKOFF-KELLY	ögüz ¹²⁸
ERDİ-YURTESER	ögüz ¹²⁹
BOZKURT	ögüz ¹³⁰
ERCİLASUN-AKKOYUNLU	ögüz ¹³¹

DLT

ügüz Cayhün ve Furāt gibi akan her ırmağa verilen addır (*wādī cārī*). Oğuzlarda bu kelime kullanıldığında *banākat* (*Sir Daryā*) ırmağı anlaşılır; çünkü şehirleri bu ırmağın çerçevesinde yer alır. Göçebeleri de bu ırmağın her iki kıyısında konaklarlar. Türk yörelerinde bu adla anılan birçok ırmak vardır. Sınır üzerinde bulunan bir şehre de bu ad verilerek *ēki ügüz* denilmiştir. Bu şehir *ila* ile *yawınç* ırmakları arasında bulunur.¹³²

Bütün yayımlarda /ö/ ile okunmuştur. ATALAY'ın hem /ö/ hem de /k/ ile okuması ise büsbütün yanlıştır. DOERFER, /ö/ ile okumuştur: *ögüz*.¹³³ CLAUSON da 'VU' kısaltmasıyla *ögüz* okumuştur.¹³⁴ ERDAL /ü/ ile okumuştur: *ügüz+lüg*.¹³⁵ STAROSTIN-DYBO-MUDRAK, /ü/lü okuyup eski ve yeni verileri sıralamışlardır: PTürk. ***ügür** (~ ***ö-**) small river: OTürk. *ügüz* (Orkh., OUygh.); Karakh. *ügüz* (MK, KB); MTürk. Kypch. *ochus* (CCum.); Uygh. *ögüz*¹³⁶; SUyg. *ügüz*¹³⁷; Khak. *ūs*.¹³⁸

Sözcük bize göre /ü/ ile *ügüz* biçiminde okunmalıdır; krş. Hak. *üüs*¹³⁹ 'ırmak, nehir' < **ügüs* < **ügüz*, SUyg. *ügüs*¹⁴⁰ 'reka'. Sözcüğün Moğolca dengi

127 ATALAY: *DLTT* I: 59.

128 DANKOFF-KELLY: *CTD* I: 103.

129 ERDİ-YURTESER: *DLT-EY*: 372.

130 BOZKURT: *DLT-B*: 296.

131 ERCİLASUN-AKKOYUNLU: *DLT-EA*: 28.

132 al-KAŞGARİ: *Dīwānu Luġāti ṯ-turk*: 41 [21^a]₁₀₋₁₅.

133 DOERFER: *TMEN* II: 156₆₁₃.

134 CLAUSON: *EDPT*: 119^b.

135 ERDAL: *OTWF* I: 148.

136 STAROSTIN-DYBO-MUDRAK'ın aktardığı Uyğ. *ögüz* verisini sözlüklerde tespit edemedim.

137 *ügüs* olmalı idi.

138 STAROSTIN-DYBO-MUDRAK: *EDAL* I: 613.

139 *H-TS*: 561^a.

140 TEKİN: "Zieme, Peter: *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch* (= BT XVIII). (Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung). Brepols 1996", 180.

olan *üyer*¹⁴¹ ‘sel baskını, sel, tufan’ biçimi de /ü/ ileidir. CC *ögüz*¹⁴² ‘ırmak’, daha sonra Tatarca ve Başkurtçada görülecek olan ilk hecedeki kurallı *ü > ö* değişmesinin eski örneklerinden kabul edilmelidir¹⁴³; krş. CC *kümüş* ~ *kümiş* ~ *kömiş*.¹⁴⁴ Sözcüğün /ü/lü okunması gerektiğine çeşitli yayımlarda işaret edilmiştir.¹⁴⁵

Kısaltmalar¹⁴⁶

Alt.	Altayca, GÜRSOY-NASKALI-DURANLI.
AT	Ana Türkçe
A-TS	<i>Altayca-Türkçe Sözlük</i> . GÜRSOY-NASKALI-DURANLI.
Az.	Azeri Türkçesi, AKDOĞAN.
CC	Codexs Cumanicus. GRÖNBECH.
CTD	<i>Maḥmūd al-Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)</i> . DANKOFF-KELLY.
ÇT-TTS	<i>Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük</i> . BAYRAM.
Çuv.	Çuvaşça, BAYRAM.
DLT	<i>Dīwānu Lugāti 't-turk</i> . al-KAŞGARİ.
DLT-B	<i>Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lūgat-it-Türk (Türk Dili Divanı)</i> . BOZKURT.
DLT-EA	<i>Kaşgarlı Mahmud, Dīvānu Lugāti 't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin</i> . ERCİLASUN-AKKOYUNLU.
DLT-EY	<i>Kaşgarlı Mahmūd, Dīvānū Lugāti 't-Türk</i> . ERDI-YURTESER.
DLTT	<i>Divanü Lūgat-it-Türk Tercümesi</i> . ATALAY.
DS	<i>Derleme Sözlüğü</i> . TÜRK DİL KURUMU.
DTS	<i>Drevnetyurkskiy slovar</i> '. NADELYAYEV-NASILOV-TENİŞEV-ŞÇERBAK.

141 LESSING: *M-TS* II: 1546^b.

142 GRÖNBECH: *KLS*: 150.

143 TEKİN: “Zieme, Peter: *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch* (= BT XVIII). (Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung). Brepols 1996”, 180.

144 GRÖNBECH: *KLS*: 127.

145 TEKİN: “JAMES HAMILTON, *Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. Textes établis, traduits, et commentés par James Hamilton, Tom I, II, Fondation Singer-Polignac, Paris 1986”, 252-253. TEKİN: “Zieme, Peter: *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch* (= BT XVIII). (Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung). Brepols 1996”, 180. ÖLMEZ: “*The Uighur Translation of Sthiramathi's Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārtha*. <Text in Transcription> I by Masahiro Shōgaito, Kobe City University of Foreign Studies, 1988., 177 s.”, 203. CEYLAN: “Türkçe *y-* ~ *ø*, Halaçça *h-*, Çuvaşça *ś-*, *y-*, *v-* Üzerine”, 148. ÖLMEZ ve CEYLAN, TEKİN’e gönderme yapmışlardır.

146 Alıntı metinlerdeki kısaltmaları içermez.

EDAL	<i>Etymological Dictionary of the Altaic Languages.</i> STAROSTIN-DYBO-MUDRAK.
EDPT	<i>An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.</i> CLAUSON.
ESTY	<i>Etimologičeskiy slovar' tyurkskiĥ yazıkov (Obščetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na glasniye).</i> SEVORTYAN.
Gag.	Gagavuzca, GAYDARCI-KOL TSA-POKROVSKAYA-TUKAN.
GTS	<i>Gagauz Türkçesinin Sözlüğü.</i> GAYDARCI-KOL TSA-POKROVSKAYA-TUKAN.
Hak.	Hakasça, GÜR SOY-NASKALI-BUTANAYEV-İSİNA-ŞAHİN-ŞAHİN L-KOÇ.
H-TS	<i>Hakasça-Türkçe Sözlük.</i> GÜR SOY-NASKALI-BUTANAYEV-İSİNA-ŞAHİN-ŞAHİN L-KOÇ.
Kar.	Karayca, ÇULHA.
KB	Kitadğu Bilig.
Kırg.	Kırgızca, YUDAHİN.
KLS	<i>Kuman Lehçesi Sözlüğü.</i> GRÖNBECH.
Kmk.	Kumukça, PEKACAR.
K-MTS	<i>Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü.</i> TAVKUL.
Krç.-Blk.	Karaçayca-Balkarca, TAVKUL.
KS	<i>Kırgız Sözlüğü.</i> YUDAHİN.
KTat.	Kazan Tatarcası, ÖNER.
K-TKS	<i>Karayca-Türkçe Kısa Sözlük.</i> ÇULHA.
KTS	<i>Kumuk Türkçesi Sözlüğü.</i> PEKACAR.
K-TTS	<i>Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü.</i> ÖNER.
KTTTS	<i>Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü.</i> KOÇ-BAYNİYAZOV-BAŞKAPAN.
Kzk.	Kazakça, KOÇ-BAYNİYAZOV-BAŞKAPAN.
Mo.	Moğolca, LESSING.
M-TS	<i>Moğolca-Türkçe Sözlük.</i> LESSING.
O-RS	<i>Oyrotsko-russkiy slovar'.</i> BASKAKOV-TOŞÇAKOVA.
Osm.	Osmanlıca, 1. MENINSKI. 2. REDHOUSE. 3. <i>Tarama Sözlüğü.</i>
OTWF	<i>Old Turkic Word Formation.</i> ERDAL.
Özb.	Özbekçe, <i>Uzbek / English Dictionary.</i>
SNEÖ	<i>Süheyl ü Nev-bahâr 'da Eskicil Öğeler.</i> TAŞ.
SNÜN	<i>Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlar.</i> TEZCAN.
SUyg.	Sarı Uyurca, TEKİN.
TDAA	<i>Türk Dillerinde Akrabalık Adları.</i> LI.
TDBUÜ	<i>Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler.</i> TEKİN.
TD-G-	<i>Türk Dilleri -Giriş-.</i> TEKİN-ÖLMEZ.
TDK	Türk Dil Kurumu.
TEL	<i>A Turkish and English Lexicon.</i> REDHOUSE.
TMEN	<i>Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit.</i> DOERFER.

Trkm.	Türkmençe, TEKİN-ÖLMEZ-CEYLAN-ÖLMEZ-Z-EKER.
TS	<i>Tarama Sözlüğü</i> . TÜRK DİL KURUMU.
T-TS	<i>Türkmençe-Türkçe Sözlük</i> . TEKİN-ÖLMEZ-CEYLAN-ÖLMEZ-Z-EKER.
TTü.	Türkiye Türkçesi.
Tuv.	Tuvaca, ÖLMEZ.
Tü.	Türkçe, Türk dili.
TW	<i>Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen / Tuvacanın Sözcükleri Eski Türkçe ve Moğolca Denklemleriyle</i> . ÖLMEZ.
U/ED	<i>Uzbek / English Dictionary</i> .
WOT	<i>West Old Turkic Turkic Loanwords in Hungarian</i> . RONA-TAS-BERTA.
Yak.	Yakutça, TEKİN.
YUTS	<i>Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü</i> . NECİP.
YUyg.	Yeni Uygurca, NECİP.

Kaynaklar

- AKDOĞAN, Yaşar (Hazırlayan): *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*: İstanbul 1999. Beşir Yayınevi.
- ATALAY, Besim (Çeviren): *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I-III: Ankara 1998. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 521-523.
- BASKAKOV, N. A. - TOŞÇAKOVA, T. M.: *Oyrotsko-russkiy slovar'*: Moskva 1947.
- BAYRAM, Bülent: *Çuvaş Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlük*: Konya 2007. Tablet Yayınları.
- BOZKURT, Fuat (Uyarlama, Düzenleme, Çeviri): *Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lûgat-it-Türk (Türk Dili Divanı)*: Konya 2012. Eğitim Yayınevi.
- CEYLAN, Emine: "Türkçe y- ~ ø, Halaçça h-, Çuvaşça ś-, y-, v- Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4 (1994): 145-158.
- CLAUSON, Sir Gerard: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*: Oxford 1972. Oxford University Press.
- ÇULHA, Tülay: *Karaycanın Kısa Sözcükleri Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*: İstanbul 2006. Dil ve Edebiyat Dizisi: 6.
- DANKOFF, Robert - KELLY, James: *Mahmūd al-Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Türk)*, I-III: Cambridge 1982-1985. Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII.
- DOERFER, Gerhard: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, I-IV: Wiesbaden 1963-1975. Franz Steiner Verlag.
- ERCİLUSUN, Ahmet B. - AKKOYUNLU, Ziyat (Hazırlayanlar): *Kaşgarlı Mahmud, Divānu Lügati't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*: Ankara 2014. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1120.
- ERDAL, Marcel: *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II: Wiesbaden 1991. Turcologica 9.

- ERDİ, Seçkin - YURTESER, Serap Tuğba (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme): *Kâşgarlı Mahmûd, Divânü Lugâti't-Türk*: İstanbul 2005. Kabalcı Yayınevi: 247. Şark Klasikleri Dizisi: 3.
- GAYDARCI, G. A. - KOLTA, E. K. - POKROVSKAYA, L. A. - TÜKAN, B. P. (Sorumlu Redaktör: N. A. BASKAKOV): *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*: (Rusçadan Aktaranlar: İsmail KAYNAK, Mecit DOĞRU): Ankara 1991. Kültür Bakanlığı Yayınları / 1294. Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi / 16.
- GRÖNBECH, K.: *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*: Çeviren: Kemal AYTAÇ: Ankara 1992. Kültür Bakanlığı Yayınları / 1396, Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi / 27.
- GÜRSOY-NASKALI, Emine - DURANLI, Muvaffak: *N. A. BASKAKOV ile T. M. TOŞÇAKOVA'nın Oytrotsko-Russkiy Slovar'ından Genişletilmiş Altayca-Türkçe Sözlük*: Ankara 1999. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 715.
- GÜRSOY-NASKALI, Emine, BUTANAYEV, Viktor - İSİNA, Almagül - ŞAHİN, Erdal - ŞAHİN, Liaisan - KOÇ, Aylın: *Hakasça-Türkçe Sözlük*: Ankara 2007. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 917.
- KAÇALIN, Mustafa S.: *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi Hikâyet-i Oğuz-nâme-i Kažân Bég ve Ğayrı-Metin ve Açıklamalar-*: İstanbul 2006. Kitabevi 288.
- KAÇALIN, Mustafa S.: "Divanü Lugati't-Türk Üzerine Birkaç Söz", *Türk Dili*, 683 (2008): 536-549.
- KOÇ, Kenan - BAYNİYAZOV, Ayabek - BAŞKAPAN, Vehbi (Hazırlayanlar): *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*: Ankara 2003. Akçağ Yayınları / 489. Sözlük / 13.
- LESSING, Ferdinand D.: *Moğolca-Türkçe Sözlük*, I-II: Çeviren: Günay KARAĞAÇ: Ankara 2003. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/1-2.
- LI, Yong-Song: *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*: İstanbul 1999. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 15. Simurg.
- MAHMÜD al-KÂŞGARİ: *Dîwānu Lugāti 't-turk*.
- MENINSKI, Franciscus à Mesgnien: *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae / Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*, I-VI: İstanbul 2000. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 27-32. Simurg.
- NADELYAYEV, V. M. - NASILOV, D. M. - TENİŞEV, E. R. - ŞÇERBAK, A. M.: *Drevnetyurkskiy slovar'*: Leningrad 1969. Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya.
- NECİP, Emir Necipoviç: *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*: Rusçadan Çeviren: İklil KURBAN: Ankara 1995. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 615.
- ÖLMEZ, Mehmet: "The Uighur Translation of Sthiramathi's Abhidharmakośabhāsyā-kikā Tatvārtha. <Text in Transcription> 1 by Masahiro Shōgaito, Kobe City University of Foreign Studies, 1988., 177 s.", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1 (1991): 201-204.
- ÖLMEZ, Mehmet: *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen / Tuvacanın Sözcükleri Eski Türkçe ve Moğolca Denkleleriyle*: Wiesbaden 2007. Harrassowitz Verlag. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 72.
- ÖNER, Mustafa: *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*: Ankara 2009. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 963.
- PEKACAR, Çetin: *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*: Ankara 2011. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1032.

- REDHOUSE, Sir James W.: *A Turkish and English Lexicon / Kitâb-ı Ma'âni-i Lehce*: Constantinople 1890.
- RÓNA-TAS, András - BERTA, Árpád - with the assistance of László KÁROLY: *West Old Turkic Turkic Loanwords in Hungarian*, I-II: Wiesbaden 2011. Harrassowitz Verlag. Turcologica.
- SEVORTYAN, E. V.: *Etimologičeskiy slovar' tyurkskiñ yazıkov (Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na glasniye)*: Moskva 1974. Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Yazıkoznaniya, İzdatel'stvo "Nauka".
- STAROSTIN, Sergei - DYBO, Anna - MUDRAK, Oleg - with assistance of Ilya GRUNTOV and Vladimir GLUMOV: *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, I-III: Leiden-Boston 2003. Brill. Handbook of Oriental Studies.
- TAŞ, İbrahim: "Kutadgu Bilig'de İndeks'te Yer Almayan İki Sözcük Üzerine", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, 26-27 Ekim 2009, Ankara 2011: 493-504. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1043.
- TAŞ, İbrahim: *Süheyl ü Nev-bahâr'da Eskicil Öğeler*: Konya 2009. Palet Yayınları.
- TAVKUL, Ufuk: *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*: Ankara 2000. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 770.
- TEKİN, Talat - ÖLMEZ, Mehmet - CEYLAN, Emine - ÖLMEZ, Zuhal - EKER, Süer: *Türkmence-Türkçe Sözlük*: Ankara 1995. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18. Simurg.
- TEKİN, Talat: "JAMES HAMILTON, *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. Textes établis traduits, et commentés par James Hamilton, Tom I, II, Fondation Singer-Polignac, Paris 1986", *Erdem*, 3/7 (1987): 249-257.
- TEKİN, Talat: "Notes on *Old Turkic Word Formation*", *Central Asiatic Journal*, 38/2 (1994): 244-281.
- TEKİN, Talat: "The Representation of Proto-Turkic Medial and Final /s/ in Yakut", *Central Asiatic Journal*, 20/1-2 (1976): 110-114.
- TEKİN, Talat: "Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4 (1994): 51-66.
- TEKİN, Talat: "Zieme, Peter: *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch* (= BT XVIII). (Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung). Brepols 1996", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 6 (1996): 177-182.
- TEKİN, Talat: *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*: Ankara 1995. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13. T.C. Kültür Bakanlığı-Simurg.
- TEKİN, Talat: *XI. Yüzyıl Türk Şiiri Dîvânı Luğâti't-turk'teki Manzum Parçalar*: Ankara 1989. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 541.
- TEKİN, Talat - ÖLMEZ, Mehmet: *Türk Dilleri -Giriş-*: Ankara 2014. BilgeSu.
- TENİŞEV, Ė. R. (redaktör): *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskiñ yazıkov. Leksika*: Moskva 1997.¹⁴⁷
- TERES, Ersin: *Karahanlı Türkçesi ve Eserleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*: İstanbul 2010. Ürün Yayınları.
- TEZCAN, Semih: "Additional Iranian Loan-words in Early Turkic Languages", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7 (1997): 157-164.

147 Görülemedi.

- TEZCAN, Semih: "Eski Türkçe *buyla* Ve *baya* Sanları Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1977* (1978): 53-69.
- TEZCAN, Semih: *Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlar*: Ankara 1994. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 6.
- TÜRK DİL KURUMU: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-XII: Ankara 1963-1982. Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 211/1-12.
- TÜRK DİL KURUMU: *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*, I-VIII: Ankara 1963-1977. Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 212/1-8.
- Uzbek / English Dictionary*. The Central Asian Heritage Group, 2005.
- YUDAHİN, K. K.: *Kırgız Sözlüğü*, I-II: Türkçeye Çeviren: Abdullah TAYMAS: Ankara ³1994. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 93.
- YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, I: Metin: Reşid Rahmeti ARAT, Ankara ⁴1999. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 458.